

Л.Н. Ералиева 

Тарих пәнінің оқытушысы, тарих магистры
Тараз теміржол көлік және коммуникация колледжі
Тараз қ., Қазақстан
lale.eralieva@mail.ru

АЛАШТЫҢ АРДАҚТЫ ҰЛЫ – СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВ

Аңдатпа. Смағұл Сәдуақасов (1900-1933) — кеңестік мемлекет, саяси, мәдениет қайраткері. Бұрынғы Көкшетау облысы, Ақжар ауданы, Жарқын ауылында дүниеге келген. С.Сәдуақасов небәрі 33 жыл шамасында қысқа ғұмыр кешсе де қазақтың азаттығы мен теңдігіне бас күш жігерін арнады. Ол өзінің қысқа ғұмырын қазақ елінің ел болып өркендеуіне қызмет атқарды. С.Сәдуақасов өмірлік ұстанымдары мен мінезінің керемет қасиеттеріне ие болған ерекше және талантты тұлға, жарқын публицист, көрнекті жазушы және сыншы, Мәдениет қайраткері, қазақ театрының ұйымдастырушысы, трибуна-спикер және жастардың тәлімгері ретінде танымал.

Тірек сөздер. Кеңестік мемлекет, ҚазОАК (Қазақ орталық атқару комитеті), РЖКО (Ресей жастарының комсомол комитеті), мемлекет, саяси және мәдени қайраткері, "Еңбекші қазақ" газеті.

Кіріспе. Смағұл Сәдуақасов көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері небәрі 33 жыл өмірін сүрді. Бірақ осы аз уақыт ішінде өз елі үшін көп нәрсе істей алды, сондықтан ол патриот және туған жерінің тәуелсіздігі үшін жалынды күрескер ретінде халықтың жадында мәңгі қалды. Болашақ қоғам және мемлекет қайраткері Смағұл Сәдуақасов ХХ ғасырдың басында Ақмола облысы Шарлақ уезінің Жарық ауылында дүниеге келген. Әкесінің қолдауымен оның бастауыш білімі молда үйретер сауаттылықтан бастау алған. Содан кейін Полтавка ауылында екі сыныпты бастауыш орыс мектебін оқыды, содан кейін ата-анасы жас жігітті Омбыға жіберді. Онда Смағұл орман шаруашылығы училищесіне оқуға түсіп, 1915 жылы бітіріп шықты. Омбыда оқыған жылдары алыс ауылдағы жігіттің Қазақ шығармашылық және ғылыми

зиялыларының өкілдерімен танысуымен толықты. Олардың арасында Мағжан Жұмабаев, Сәкен Сейфуллин, Қошмұхамед Кемеңгеров болған. 1917 жылғы ақпан төңкерісі алдындағы уақытта Смағұл Сәдуақасовтың Қазақ халқының болашағы туралы идеялары қалыптаса бастады. Ол пікірлестермен бірге Жас қазақ патриоттарын біріктірген "Бірлік" үйірмесін құрады. Үйірме мүшелері Омбыда қазақ студенттері арасында белсенді жұмыстарын жүргізді.

Зерттеу шарттары мен әдістері. 1917 жылғы ақпан төңкерісінен кейін Сәдуақасов басқа белсенділермен бірге Омбы өзін-өзі басқару комитетінің жұмысына қатысады, ал 1918 жылы мамырда бір кездері заңсыз жұмымыс жасаған "Бірлік" үйірмесі ресми түрді жұмысын жалғастырып, Бүкілқазақ жастар съезін шақыратынын жария етті. Онда "Жас азамат" жаңа ұйымының дүниеге

келгені туралы жарияланды. Большевиктердің идеяларын барлық жағынан қолдамаса да, Смағұл Сәдуақасов 1920 жылы Бүкілодақтық Коммунистік партия қатарына қосылды. Бұл шешімге большевиктердің ұлттардың өзін-өзі анықтау құқығы туралы ұраны әсер етті, бұл тәуелсіз мемлекеттің болашағы үшін негіз қалауы мүмкін. Бастапқы кезеңде жаңа билік бұрынғы Ресей империясының барлық халықтарына автономия беруге, сондай-ақ экономиканың, өнеркәсіптің, білім мен мәдениеттің дамуына ықпал етуге уәде берді. Большевиктер партиясының қатарына әрең кірген Смағұл Сәдуақасов дереу партиялық және Мемлекеттік жұмысқа қосылады. Ол РЖКО-ның Қазақ өлкелік бюросының хатшысы лауазымын атқарып, жастармен жұмыс істеуге жауапты болды. Ол "Жас азамат" жастар газетін құрудың бастауында тұрды. Оның белсенді ұстанымының арқасында Қазақстанда Қазақстан комсомолының өлкелік бюросы құрылды, сондықтан ол Республиканың жастар қозғалысына жауапты болды деп айтуға болады. Ал республика кеңестерінің бірінші съезінде оны ҚазОАК-ның төралқасына, содан кейін БОАК-ның мүшесі етіп сайлайды. Жас әрі келешегі зор Смағұл Сәдуақасов қандай табыстылықпен жұмыс істеп жатқанын көріп, оны жаңадан құрылған Қазақ автономиялық республикасы ағарту халық комиссарының орынбасары етіп тағайындайды, ал біраз уақыттан кейін ол ҚазАССР халық ағарту комиссары болады. Мұның бәрі жиырма бес жаста. Сонымен қатар, Сәдуақасов республиканың Түркістан АССР өкілі, ҚазОАК хатшысы болды. Ол шығармашылық жұмыс туралы да ұмытпады. Смағұл Сәдуақасов

Қазақстанның көптеген журналдарымен және газеттерімен ынтымақтастық жасады.

Зерттеу нәтижелері. Газеттер мен журналдардың беттерінде Сәдуақасов орталықтың жергілікті жерлердегі ұлттық саясатының мәселелерін тынымсыз қозғады, большевиктердің ұлттардың өзін-өзі анықтау құқығы туралы ұранын еске түсірді, олар жеңіске жеткеннен кейін ұмытылмаса да, екінші орынға шыға бастады. Сәдуақасов үшін Қазақстанның шынайы тәуелсіздігі бұрынғыдай өзектілігін жоғалтпады. Мұнда оның республиканың аумақтық тұтастығын қалыптастырудағы рөлін ерекше атап өткен жөн. 1920 жылы Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік республикасы құрылған кезде болашақ мемлекеттік білім берудің шекаралары туралы қызу пікірталастар басталды. Дәл осы жылдары Орталық Азия мен Қазақстанда ұлттық-аумақтық межелеу деп аталатын процесс орын алды. Қазақ халқы өмір сүрген барлық жерлерді Республика құрамына енгізу қажеттілігі айтылды, бірақ бұл бірқатар қиыншылықтарды туындатты. Кейде бұл жерде белгілі бір халықтың мүдделері емес, саяси компонент пайда болды. Бүгін, шамамен 100 жылдан кейін, Смағұл Сәдуақасовтың азаматтық ерлігінің арқасында Қазақстанның құрамына Петропавл округі мен Адай уезі кіргені анық. XX ғасырдың 20-шы жылдарында ҚазАССР астанасын Орынбордан Қызылордаға көшіру, сондай-ақ Орынбор облысын тіпті Қазақстан құрамынан шығару көптеген дауларды туғызды. Орал, Ақтөбе және Қостанай облыстарының 18 болысының айналасында да қызу пікірталастар болды. Смағұл Сәдуақасов орталықтың осы бастамаларына

қарсылығын айқын білдірді. 1925 жылы 19 желтоқсанда Ол Қазқрайком Бюросының трибунасынан Мәскеудің ұлттық-аумақтық саясатына, әсіресе қазақтар ғасырлар бойы көшіп келген даулы аумақтарды Орынбор облысының құрамына беру туралы шешімге қатты сын айтты. Бірақ оның үндеулері жартылай ғана естілді. Қазақстан құрамына Қобда өзені бойындағы жерлер, Орсктің оңтүстігіндегі аудан және Қостанай облысының солтүстік-батыс болыстары ғана кірді.

Мұндай белсенді азаматтық ұстаным, әрине, ел басшылығының назарынан тыс қалмады. Жиырмамыншы жылдардың ортасында әлі тұтқындау туралы әңгіме болған жоқ, бірақ оның сенімсіздігі туралы әңгіме болды. 1927 жылы ол ағарту халық комиссары және "Еңбекші қазақ" газетінің бас редакторы қызметінен босатылды, оның беттерінде Мағжан Жұмабаев, Ахмет Байтұрсынов, Мұхтар Әуезовтың шығармалары жарияланды. Смағұл Сәдуақасов Мәскеудегі теміржол көлігі инженерлері институтына оқуға түсті. Диплом алғаннан кейін ол туған Қазақстанға оралмады. Сәдуақасов "Мәскеу-Донбасс" жаңа теміржолының құрылысында жұмысын бастады. 1933 жылдың күзі Смағұл Сәдуақасовтың өміріндегі соңғы күз болды. Воронежде Сәдуақасов іш сүзегімен ауырды. Мәскеу ауруханасында емделуіне қарамастан, ол 1933 жылы 16 желтоқсанда қайтыс болды. Смағұл Сәдуақасов Мәскеудің Дон зиратында жерленген. Тек 2011 жылы Смағұл Сәдуақасовтың сүйектері отанына жеткізіліп, қайта жерленді. Бүгінде қазақ халқының даңқты ұлының қабірі Тәуелсіз Қазақстан астанасының ескі зиратында орналасқан.

Зерттеу нәтижелерін талқылау.

С.Сәдуақасов өмірлік ұстанымдары мен мінезінің керемет қасиеттеріне ие болған ерекше және талантты тұлға, жарқын публицист, көрнекті жазушы және сыншы, Мәдениет қайраткері, қазақ театрының ұйымдастырушысы, трибуна-спикер және жастардың тәлімгері ретінде дарындылықты біріктірді. Қазақстанда мемлекеттілік пен жаңа өмірдің бастауында тұрған Сәдуақасов олардың қалыптасуы мен дамуы үшін көп жұмыс жасады. Оның азаматтық әлеуеті 1925-27 жылдары халық ағарту комиссары қызметін атқарған кезде толық ашылды. Бұл кезең Қазақстанда голощекинщинаның таралу уақытымен тұспа-тұс келеді. Большевиктер билігінің алғашқы жылдарындағы нақты тәжірибені сезіне отырып, ұлттық зиялы қауым мен саяси элита экономикалық дамудың тенденциялары мен перспективаларын толық қанды түсіне бастады. Сонымен қатар, орталық билік органдары мен шеткі құрылымдардың басшылары арасындағы қақтығыстардың, КСРО құрылуының және Одақ субъектілерінің қарым-қатынасының бүкіл тарихы осы саяси жағдайларға әсер етті. Осыған байланысты КСРО-ның Білім туралы Шартына қол қойылғанға дейін тура 4 ай бұрын партия Бас хатшысының қолдауымен алғаш рет "ұлттық жалтару" деген атышулы термин пайда болғаны кездейсоқ емес. В.И. Лениннің атына жазған хатында И.В. Сталин былай деп жазды: "Азаматтық соғыстың 4 жылында, біздің араласуымызды ескере отырып, ұлттық мәселеде Мәскеудің либерализмін көрсетуге мәжбүр болған кезде, біз коммунистер арасында өз еркімізден басқа, нағыз тәуелсіздікті барлық жағынан талап ететін және

ЖШП(б) орталық комитетінің Мәскеу араласуын алдау және екіжүзділік ретінде қарастыратын нақты және дәйекті әлеуметтік тәуелсіздіктерді тәрбиелей алдық". Міне, Сталиндік түсініктің мәні "ұлттық жалтару" [1].

Қазақстанда "Ұлттық жалтарушылыққа" бірінші болып Смағұл Сәдуақасовқа айып тағылды, оның қызметінде М.Жұмабаев пен А. Байтұрсыновтың идеялық байланыстары қаралды, бұл кездейсоқ емес. С.Сәдуақасовтың ұлттық-либералдармен идеялық-саяси жақындығы 1922 жылы Кеңестердің III облыстық съезі қарсаңында әлеуметтік-экономикалық қатынастарды қазіргі шындыққа эволюциялық бейімдеу мақсатында жалпыұлттық бірігу қажеттілігі туралы мәлімдеген кезде көрінді. "Еңбекші қазақ" газетінің беттерінде ол былай деп жазды: "Біз алашордалықтарды жұмысқа жақындатуымыз керек. Олардың көмегінсіз біз саяси мәселелерде жетім қаламыз. Алашордалықтардың жұмыс тәжірибесі мол. Әр түрлі мәселелерде олар берік және әрқашан бәріне қол жеткізеді. Өз үстемдігін күшейту үшін орыстар бізді және алашордалықтарды ажыратуға тырысады. Олар алашордалықтарды зиянды адамдар ретінде көрсеткісі келеді" [3]. 1923 жылы наурызда өткен III партиялық конференцияда ол өзінің ұстанымын осылай негіздеді: "... қазіргі уақытта ел дүрбелеңді емес, бейбіт және шығармашылық жұмысты күтіп отыр және оны жаңа экспроприациялар емес, еңбек пен ғылым құтқарады" [2].

С.Сәдуақасов жерге орналастыру мәселелерінде де ерекше орын алды. Мысалы, ол байырғы тұрғындардың бірінші кезектегі жер құрылысының

жақтаушысы болғаны белгілі [4]. Партияның облыстық комитеті атынан ресми биліктің реакциясы бірден байқалды. Жоғарыда аталған партиялық конференцияда жұмыс барысында С.Смағұлов, қарар қабылданды, онда "қырғыз ұсақ буржуазиялық зиялыларының жұқа қабаты әлеуметтік күшті элементтердің мүдделерін іс жүзінде көрсетіп, кедейлердің таптық санасының өсуін және Қырғыз (қазақ) халқындағы әлеуметтік қайшылықтарды атап, халықтың бірлігін уағыздайды және қоғамдық өмір құбылыстары туралы өзінің ұлтшылдық түсінігін алға қояды. Осының негізінде Алаш партиясы құрылды және ол ұйымдасқан түрде ыдырады, бірақ идеологиялық коммунизмге қарсы ағым ретінде сақталып, жас ұрпақты ұлтшылдық пен шовинизм рухында тәрбиелеуге тырысады. Осылайша, ұлтшылдық қырғыз (қазақ) кедейіне коммунистік ықпалдың өсуінің ең қуатты кедергі болып табылады" [2].

Партияның пленумдарындағы көптеген жиін сөздерінде, мақалаларында Смағұл Сәдуақасов партияның аймақтағы экономикалық саясатын егжей-тегжейлі талдап, атап айтқанда, экономикалық мәселелерді дұрыс шешуге "Одақ ұлттарының нақты теңдігі мәселелерін шешуге байланысты" екенін атап өтті [3]. БКП(б) ОК Орталық Азия бюросының төрағасы И.Зеленский мен Крайком хатшысы Ф.И. Голощекиннің дәлелдеріне қарсылық білдіре отырып, Сәдуақасов Қазақстанда шағын және орта өндіріс сияқты ірі өнеркәсіпті дамыту қажет емес деген ойды теріске шығарады. С.Сәдуақасов орталықтың тек шикізат базасы ретінде аймаққа қатысты саясатына қарсы болды. «... С.Сәдуақасов ұлт

аумағында социалистік құрылыстың мәнін құрылыста екенін, жергілікті аумақта фабрикалар, зауыттар мен көліктерді дамытуда жөн көрді. Өйткені "өнеркәсіптің жетіспеушілігі немесе әлсіз дамуы ауыл шаруашылығының өсуін кешіктіреді, ауыл шаруашылығының тауарлық-материалдық құндылықтарын дамытпай, кең интенсификация жолына түсу мүмкіндігінен айырады" [3].

Қорытынды. Уақыт пен тарих мұндай пайымдаудың дұрыстығын толық көрсетті. Сталиннің қолшоқпары Ф.Голощекин Дала өлкесінде "Кіші қазан" саясатын жүргізді, осы варварлық саясаттың нәтижесінде қазақ ауылы, оның экономикасы, тұрмысы

мен мәдениеті қайғылы жағдайға тап болғаны белгілі, оның жойқын салдары әлі осы күнге дейін өзін-өзі таниды және біздің жанымызда жалпыұлттық қайғы жаңғырығымен жауап береді.

Қорытындылай келе, публицистің, экономистің жарқын таланты, жоғары дәрежеде айтудан қорықпаймыз, мемлекетшінің таланты Сталиндік жүйеде талап етілмеді, ол өз билігін одан әрі нығайту мақсатында ұлттық зиялы қауымның үздік өкілдерін жоюға кетті. Өкінішке орай, қазіргі уақытта мұндай ерекше шығармашылық ойшыл публицистер, мемлекетшілер жетіспейді...

Әдебиеттер тізімі

1. Ефимов Е. Три процесса над старой интеллигенцией [Текст] / Е. Ефимов, Ю. Щетинов // Политическое образование. — 1989. — № 6. — С. 69–76.
2. Журавлев, И. С. Новые факты и документы из истории образования СССР [Текст] / И.С. Журавлев, К.М. Ненароков // Историки спорят. 13 бесед. — М., 1988.
3. Звелев, М. К. Истоки коммунизма [Текст] / М.К. Звелев. - Москва.: Новости, 1992
4. Смағұл Сәдуақасұлы – белгілі мемлекет және қоғам қайраткері [Электронды ресурс]: Кіру режимі:<http://kerey.kz/> №12443. Жүгінген күні: 18.12.23.

Мақала редакцияға 19.02.24. түсті

Л.Н. Ералиева - Таразский колледж железер дорожногo транспорта и коммуникации, Тараз, Казахстан

ПОЧЕТНЫЙ СЫН АЛАША-СМАГУЛ САДУАКАСОВ

Аннотация. Смағұл Садуақасов (1900-1933) - советский государственный, политический, культурный деятель. Родился в селе Жаркын Акжарского района Кокшетауской области. Всего около 33 лет С. Садуақасов посвятил свои усилия освобождению и равенству казахов. Свою недолгую жизнь он посвятил процветанию казахского народа. С. Садуақасов известен как уникальная и талантливая личность, яркий публицист, выдающийся писатель и критик, деятель культуры, организатор казахского театра, трибуна-спикер и наставник молодежи, обладавший замечательными жизненными принципами и качествами характера.

Ключевые слова. Советский государственный деятель, КАЗЦИК (казахский Центральный Исполнительный комитет), ККМР (комитет комсомола молодежи России), государственный, политический и культурный деятель, газета "Енбекши қазақ".

HONORARY SON OF ALASH-SMAGUL SADUAKASOV

Abstract. Smagul saduakasov (1900-1933) was a soviet statesman, politician, and cultural figure. He was born in the village of zharkyn, akzhar district, kokshetau region. Only about 33 years old. Sadvakasov devoted his efforts to the liberation and equality of the kazakhs. He devoted his short life to the prosperity of the kazakh people. S. Saduakasov is known as a unique and talented personality, a bright publicist, an outstanding writer and critic, a cultural figure, an organizer of the kazakh theater, a tribune speaker and mentor of youth, who possessed remarkable life principles and character qualities.

Keywords. Soviet statesman, KAZCEC (kazakh central executive committee), COKYR (committee of the komsomol of youth of russia), statesman, political and cultural figure, newspaper "Enbekshi kazak".

References

1. Efimov E. Tri processa nad staroj intelligenciej [Three processes on old intelligentsia] [text] / E. Efimov, Y. Shchetinov // Political education. — 1989. - No. 6. pp. 69-76. [in Russian]
2. Zhuravlev, I. S. Novye fakty i dokumenty iz istorii obrazovaniya SSSR [New facts and documents from the history of education of the USSR] [text] / I. S. Zhuravlev, K. M. Nenarokov // Historians are arguing. 13 conversations. - M., 1988. [in Russian]
3. Zvelev, M. K. Istoki communism [The Origins of Communism] [text] / M. K. Zvelev. - Moscow.: Novosti, 1992 [in Russian]
4. Смағұл Сәдуақасұлы – белгілі мемлекет және қоғам қайраткері [Smagul Sadvakasuly is a well-known state and public figure] [electronic resource]: access mode:<http://kerey.kz/> No. 12443. date of application: 18.12.23. [in Kazakh]

Мақалаға сілтеме: *Ералиева, Л.Н. Алаштың ардақты ұлы – Смағұл Сәдуақасов [Мәтін] / Л.Н. Ералиева// Dulary University Хабаршысы. – 2024. - №1. – Б. 187-192 <https://doi.org/10.55956/RDUB5191>*